

تحلیل محتوای سفرنامه‌های ترجمه‌شده سیاحان انگلیسی درباره ایران

دکتر ناهید بنی‌اقبال^۱

آزاده حیدری^۲

چکیده

هدف پژوهش: در مرحله اول، بررسی آماری موضوعات و شاخص‌های مطرح‌شده توسط سیاحان انگلیسی در سفرنامه‌هایشان و در مرحله دوم بررسی وضعیت شخصی سیاحان در هنگام ورود به ایران، از جمله سال تولد و وفات، زمان ورود، مسیر حرکت، وسایل سفر، آثار مکتوب آنها و ... می‌باشد.

روش پژوهش: تحلیل محتوای موضوعی و کمی سفرنامه‌های ترجمه‌شده سیاحان انگلیسی درباره ایران است که در قالب سنجش فراوانی مقوله‌ها، با بیان عددی ارائه می‌شود.

جامعه پژوهش: سفرنامه‌های سیاحان انگلیسی است که در طول قرون مختلف به ایران آمده‌اند و سفرنامه‌هایشان تا سال ۱۳۸۴ (سال انجام پژوهش) به فارسی ترجمه شده است. جامعه آماری پژوهش را ۶۰ عنوان سفرنامه، از ۶۴ سیاح انگلیسی، تشکیل داد که محتوای موضوعی آنها تحلیل و یافته‌ها در جداولی تنظیم شد.

روش گردآوری اطلاعات: روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای (جستجوی سفرنامه‌ها در کتابخانه‌ها) و مطالعه دقیق سفرنامه‌ها، مستندسازی موضوعات در جداول موضوعی با استفاده از سرعنوان‌های موضوعی فارسی و مستندسازی اسامی سیاحان با استفاده از مستند مشاهیر ایران است.

یافته‌های پژوهش: در بررسی حاضر مشخص شده که سیاحان به وضعیت جغرافیایی ایران از جمله وضعیت آب و هوایی، درجه حرارت مناطق مختلف، تاریخ شهرها و روستاها و موقعیت جغرافیایی آنها توجه بیشتری داشته‌اند و این موضوعات بیشترین بسامد را در سفرنامه‌های این سیاحان به خود اختصاص داده است. (۲۳۷۶ مورد در این باره ذکر شده است).

موضوع «اماکن خاص»، در واقع اعلام مکان، ۱۰۱۶ مورد توسط سیاحان ذکر شده است. پس از آن موضوع «کوه‌ها و دره‌ها»، با ۷۹۷ مورد در رتبه سوم است.

با مطالعه اطلاعات شخصی این گروه سیاحان، مشخص می‌شود که بیشترین تعداد سیاحان انگلیسی در دوران حکومت قاجاریه (۴۸ نفر)، در طول حکومت ناصرالدین شاه قاجار (۱۶ نفر)، در طول قرن ۲۰ (۳۳ نفر)، و در طول سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۵۰ (۲۶ نفر) به ایران آمده‌اند.

با مطالعه مسیر سفر سیاحان به ایران، علاوه بر تعیین مسیر ورودی و خروجی آنان، مشخص شد که بیشترین شهری را که سیاحان بازدید کرده‌اند، تهران است و شهرهای اصفهان با ۳۱ مرتبه و قزوین با ۲۷ مرتبه، در جذب سیاحان، رتبه دوم و سوم را به خود اختصاص داده‌اند.

کلیدواژه‌ها: ایران، سیر و سیاحت، سفرنامه‌ها، سفرنامه‌های انگلیسی.

^۱ استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال

^۲ دانشجوی دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران

مقدمه

مندرج در سفرنامه ها و تحلیل محتوا به شکل کمی است تا محققان با الگو برداری از این موضوعات اخص به تحقیق و پژوهش های مهم تاریخی راجع به ایران عزیز بپردازند. این امر محقق نمی شد مگر با بازیابی دقیق تک تک سفرنامه ها از قفسه های کتابخانه ها در مرحله اول و سپس مطالعه دقیق و صفحه به صفحه آنها و سپس تهیه یادداشت های محتوایی از نوشته های سیاحان درباره موضوعات مختلف و مقایسه این موضوعات با سرعنوان های موضوعی فارسی به عنوان معیار تعیین موضوعات و سپس تعیین میزان تکرار این موضوعات، که به شکل اعداد و ارقام، همراه با تعیین جزییات سفر و استخراج اطلاعات شخصی سیاحان در سفر به ایران انجام شد.

در این تحقیق سعی در ریز نگاری و جزیی نگری محتوا بود، به همین دلیل موضوعات ریز و ظریفی از بیانات سیاحان استخراج شده است. این موضوعات استخراج شده، با سرعنوان های موضوعی فارسی مستند شد و آن دسته از موضوعاتی که امکان مستند کردنشان وجود نداشت، به همان شکل ثبت شده در سفرنامه ها، در جداول قرار گرفت.

بیان مسئله

شناخت دقیق سیاحان انگلیسی که در اعصار گذشته به ایران سفر کرده اند، اهداف و انگیزه های آنان، مسیر و زمان ورود آنان به ایران و آشنایی با فرهنگ و تمدن ایرانی از طریق مطالعه یادداشت های آنان، باعث شناخت هر چه بیشتر ما از ایران است. یکی از راهکارهایی که ما را با محتویات سفرنامه ها آشنا می کند، تحلیل محتوای آنهاست. مساله پژوهش حاضر، بررسی همه جانبه ایران در قرون گذشته از نظر سیاحان انگلیسی است که سفرنامه های آنها به فارسی ترجمه شده است.

هدف پژوهش

هدف پژوهش، آگاهی یافتن از اطلاعاتی است که سیاحان انگلیسی در سفرنامه های خود در خصوص موضوعات مختلف ارائه کرده اند. با تحلیل محتوای سفرنامه های ترجمه شده انگلیسی ها به ایران در مرحله اول آماری از موضوعات و شاخص های مطرح شده توسط آنان

سفرنامه ها، توصیف دیده ها و شنیده ها با ترکیبی از برداشت های فکری و شخصی جهانگردان است از یک سرزمین و مردم آن، زندگی روزانه آنان، آداب و رسوم، خلق و خو، خوردنی ها، پوشیدنی ها، صنعت و ... کوتاه سخن فرهنگ آن مردم است. (پوراحمد جکتاجی، ۱۳۵۵ الف)

تاکنون سفرنامه های زیادی راجع به ایران نوشته شده است که برخی از آنها حاوی اطلاعات دقیق و مهمی راجع به ایران میباشد. اما هستند سفرنامه هایی که با غرض ورزی و بدبینی نوشته شده اند و حاوی اطلاعات دور از حقیقت هستند که ریشه در نادانی و نا آگاهی سیاح دارد و یا به علت حفظ منافع سیاسی و ملی خودش می باشد. اما اگر اینگونه سفرنامه ها را هم با دید انتقادی و با دقت مطالعه کنیم، آنها را روشنگران نکات مبهم و تاریک تاریخ و گذشته ایران می یابیم. (رفعتی، ۱۳۶۸، دو)

سفرنامه ها از جمله منابع مهم اطلاعاتی درباره تمامی جنبه های ایران هستند که در کتابخانه ها یافت می شوند و امروزه با افزایش تحقیقات تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و ... نقش پررنگ تری را ایفا می کنند.

سفرنامه ها منابع غنی اطلاعاتی هستند که نه فقط راجع به تاریخ ایران، بلکه راجع به همه مسایل مربوط به ایران و ایرانیان، به صورت خاص و جزیی سخن به میان آورده اند.

طبیعی است که برای استفاده بهینه از اطلاعات این سفرنامه ها باید تدابیری اندیشیده شود تا محققان بتوانند به راحتی سفرنامه ها را، یا به عبارتی ماموریت سیاحان و دیدگاهشان راجع به ایران را بشناسند و سفرنامه ای را برای تحقیق خود انتخاب کنند که بیشتر با حوزه مورد پژوهشان هماهنگی داشته باشد، لذا تعیین موضوعات این سفرنامه ها به طور دقیق کاری مهم است.

این منابع به عنوان یکی از منابع مهم کتابخانه ای محسوب می شوند اما متأسفانه به نوعی مهجور مانده اند به طوری که تاکنون هیچ پژوهشی بدین شکل راجع به موضوعات مندرج در سفرنامه ها صورت نگرفته و با نگرش موضوعی و به قصد طبقه بندی موضوعی سفرنامه ها با دیدگاه کتابدارانه به آنها نگریسته نشده است. لذا در این پژوهش سعی در طبقه بندی موضوعی شاخص های

به کتابخانه‌هایی که در حوزه تاریخ ایران فعالند، از جمله کتابخانه‌های زیر مراجعه شده است:

کتابخانه ملی ایران، کتابخانه شماره یک و دو (مرکز ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی) مجلس شورای اسلامی، کتابخانه ملک، کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد، کتابخانه تاریخ معاصر ایران، کتابخانه سازمان میراث فرهنگی در تهران، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه، کتابخانه بنیاد ایران‌شناسی، کتابخانه پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و علوم انسانی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران و کتابخانه بنیاد دایره المعارف اسلامی

روش گردآوری اطلاعات:

روش گردآوری اطلاعات، جستجوی سفرنامه‌ها در کتابخانه‌ها و مطالعه دقیق آنها، استخراج موضوعات از سفرنامه‌ها و مستندسازی موضوعات با سرعنوان‌های موضوعی فارسی و تنظیم آنها به ترتیب الفبایی در جداول موضوعی و تجزیه و تحلیل یافته‌هاست.

ابزار گردآوری اطلاعات، فیش برداری از موجودی کتابخانه‌ها (در موضوع ایران، سیر و سیاحت و عنوان سفرنامه‌ها به روش‌های جستجوی مختلف) و تهیه سياهه موضوعی از مطالب و موضوعات موجود در سفرنامه‌هاست.

پرسشهای اساسی:

در این پژوهش تلاش شده با تحلیل محتوای سفرنامه‌های سیاحان انگلیسی به این پرسشها پاسخ داده شود:

- ۱- بیشترین موضوعاتی که سیاحان به آن پرداخته‌اند چیست؟
- ۲- بیشترین شهرهایی که در سفرنامه‌ها مورد بازدید سیاحان قرار گرفته است کدام است؟
- ۳- بیشترین سفرهای این سیاحان در چه زمانی از تاریخ ایران اتفاق افتاده است؟
- ۴- بیشترین سفرهای این سیاحان در هنگام حکومت چه فردی اتفاق افتاده است؟
- ۵- بیشترین سفرهای این سیاحان در چه سال‌هایی و در چه قرونی صورت گرفته است؟

و در مرحله دوم وضعیت شخصی سیاحان در هنگام ورود به ایران، از جمله سال تولد و وفات آنان، زمان ورود، مسیر حرکت، وسایل سفر، آثار مکتوب و ... مشخص می‌شود. هدف نهایی، شناخت دیدگاههای سیاحان در خصوص ایران از درون این سفرنامه‌هاست که امکان بررسی موضوعی و نظامند و همچنین ارائه الگویی جهت بررسی و پژوهش درباره سفرنامه‌ها را نیز فراهم می‌کند.

فایده پژوهش

فایده پژوهش، علاوه بر شناسایی سیاحان و سیاستمداران انگلیسی، شناسایی موضوعات مندرج در سفرنامه‌ها، ارائه شکل مستند شده آنها و کسب آگاهی نسبت به اوضاع و احوال ایران در اعصار گذشته است. آداب و رسوم، اوضاع فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، مذهبی و غیره که از دید یک خارجی ثبت و ضبط شده است، اگر بدون غرض ورزی باشد، یکی از پرفایده‌ترین منابع اطلاعاتی محققان خواهد بود. یکی دیگر از مزایای این پژوهش، جنبه جدید بودن و ایتکاری بودن آن است به طوریکه تاکنون چنین پژوهشی خصوصاً توسط قشر کتابداران و با دیدگاه یک کتابدار صورت نگرفته است.

محدوده زمانی پژوهش

در این پژوهش تنها سفرنامه‌هایی که تا ابتدای سال ۱۳۸۴ ترجمه، و وارد بازار چاپ و نشر شده‌اند مورد بررسی قرار گرفته است.

نوع و روش پژوهش

نوع پژوهش بنیادی و روش پژوهش تحلیل محتواست. تحلیل محتوای مفهومی سفرنامه‌های ترجمه شده سیاحان انگلیسی درباره ایران در دوران مختلف تا امروز.

جامعه پژوهش

در این پژوهش سفرنامه سیاحان انگلیسی که در دوره‌های زمانی متفاوت وارد ایران شده‌اند و آثارشان تا سال ۱۳۸۴ به فارسی ترجمه شده است و در کتابخانه‌های فعال در حوزه تاریخ ایران وجود دارند تحلیل و تجزیه شده است. تعداد این سفرنامه‌ها ۶۰ عدد می‌باشد که ۶۴ سیاح انگلیسی این سفرنامه‌ها را تالیف کرده‌اند.

- ۶- دیدگاه این سیاحان نسبت به ایران و ایرانیان چگونه بوده است؟ مثبت یا منفی؟
- ۷- آیا این سیاحان در تالیف سفرنامه های خود، علاوه بر دیده ها و شنیده های خود، از بیانات دیگران و یا منابع مکتوب استناداتی داشته اند؟
- ۸- آیا این سیاحان علاوه بر سفرنامه خود، درباره ایران، اثر دیگری را تالیف کرده اند؟
- ۹- هر کدام از این سیاحان چند بار از ایران دیدن کرده اند؟
- تجزیه و تحلیل یافته ها**
یافته های پژوهش
- با توجه به یافته های پژوهش می توان به اولین سوال پژوهش که بیشترین موضوعاتی که سیاحان به آن پرداخته اند چیست پاسخ داد.

جدول شماره ۱. توزیع فراوانی موضوعات مندرج در سفرنامه ها (۱۰ موضوع اول)

شماره	موضوع	تعداد	درصد
۱	شهرها و شهرستانها	۲۳۷۶	۲۳/۵۵
۲	اماکن خاص	۱۰۱۶	۱۰/۰۷
۳	کوه ها و دره ها	۷۹۷	۷/۹۰
۴	شخصیت ها	۶۷۸	۶/۷۲
۵	رودها / چشمه ها	۳۹۹	۳/۹۵
۶	ایلات و عشایر	۲۶۳	۲/۶۰
۷	استحکامات قدیمی	۲۲۳	۲/۲۲
۸	جنبه های اخلاقی و ظاهری ایرانیان	۲۲۱	۲/۲۰
۹	جمعیت / مساحت	۲۲۱	۲/۲۰
۱۰	صنعت و تجارت	۲۰۷	۲/۰۵
۱۱	جمع	۶۴۰۱	۶۳/۴۶

«اماکن خاص»، در واقع اعلام مکان، ۱۰۱۶ مورد اشاره موضوعی توسط سیاحان را تشکیل می دهد. این موارد با ۱۰/۰۷ درصد در رتبه دوم قرار دارد. پس از آن موضوع «کوه ها و دره ها»، با ۷۹۷ مورد، و با ۷/۹۰ درصد تکرار در رتبه سوم قرار دارد.

با مراجعه به یافته ها، پاسخ پرسش دوم که بیشترین شهرهایی که در سفرنامه ها مورد بازدید و ذکر سیاحان قرار گرفته است کدامست فراهم می شود.

با تنظیم آمارهای بدست آمده از موضوعات مندرج در سفرنامه ها، تعداد ۹۱ موضوع استخراج شده که تنها بسامد ۱۰ موضوع اول (به علت حجم زیاد)، در جدول شماره یک ارائه می شود. در پاسخ به پرسش اساسی شماره یک، با توجه به موضوعات مطرح شده توسط سیاحان، که تعداد کل آنها ۹۱ مورد است، مشاهده می شود که موضوع «شهرها و شهرستانها»، و بیان تاریخ و توصیف شهرها و روستاها و اوضاع و احوال آنها بیشترین تعداد را با ۲۳۷۶ مورد به خود اختصاص داده است. به طوریکه ۲۳/۵۵ درصد اشاره سیاحان به این موضوع اختصاص دارد. موضوع

جدول شماره ۲. توزیع فراوانی سفر سیاحان به برخی از استانها و شهرهای مهم (۱۰ شهر اول)

شماره	شهرها و استانها	تعداد	درصد
۱	تهران	۴۱	۹/۹۲
۲	اصفهان	۳۲	۷/۷۴
۳	قزوین	۲۷	۶/۵۳
۴	شیراز	۲۳	۵/۵۶
۵	خوزستان	۲۱	۵/۰۸
۶	کرمانشاه	۲۱	۵/۰۸
۷	گیلان	۲۱	۵/۰۸
۸	آذربایجان (شرقی و غربی)	۱۷	۴/۱۱
۹	مازندران	۱۶	۳/۹
۱۰	همدان	۱۶	۳/۹
۱۱	جمع	۲۳۵	۵۶/۹

بیشترین بازدید کننده را به خود جلب کرده است. پس از آن، اصفهان با ۳۲ مورد، با ۷/۷۴ درصد در رتبه دوم و قزوین با ۲۷ مورد، و ۶/۵۳ درصد در رتبه سوم قرار دارد. با توجه با یافته‌های پژوهش در پاسخ به سوال سوم که آیا بیشترین سفرهای این انگلیسی‌ها در زمان چه سلسله‌هایی از تاریخ ایران اتفاق افتاده است می‌توان گفت:

در پاسخ به پرسش اساسی شماره ۲، مطابق جدول فوق، تنها نام ۱۰ شهری که بیشترین سفر را به خود اختصاص داده است، ارائه می‌شود، مشخص است که تهران، به عنوان شهری که پایتخت ایران بوده است، به علت امکانات بیشتر و استقرار سفارتخانه و اقامتگاه تابستانی شاهان قاجار، (در قلهک)، بیشترین میزان بازدید کننده را به خود اختصاص داده و ۴۱ مرتبه مورد بازدید سیاحان قرار گرفته است. در واقع تهران با ۹/۹۲ درصد

جدول شماره ۳. توزیع فراوانی سیاحانی که در دوره های مختلف تاریخی به ایران آمده اند

دوره زمانی	صفویه	زندیه	قاجاریه	پهلوی
تعداد	۳	۱	۴۸	۱۲
درصد	۴/۷	۱/۵۶	۷۵	۱۸/۷۴

برای هر فرد علاقه‌مند به تاریخ ایران جالب است که بدانند روابط خارجی شاهان ایران چگونه بوده است. پاسخ به سوال چهارم یعنی بیشترین سفرهای این سیاحان انگلیسی در هنگام حکومت چه فردی اتفاق افتاده است، این کنجکاوها را ارضا می‌کند.

تعداد سیاحانی که در دوره های تاریخی مختلف به ایران آمده اند متفاوت است. بر اساس جدول شماره ۳ مشخص است که در دوره قاجاریه، ۴۸ نفر، در دوره پهلوی ۱۲ نفر، در دوره صفویه ۳ نفر و در دوره زندیه تنها یک نفر به ایران آمده اند

جدول شماره ۴. توزیع فراوانی ورود سیاحان به ایران در دوره پادشاهان مختلف

حاکمان	شاه عباس صفوی اول	جعفر خان زند	فتحعلی شاه	محمد شاه	ناصر الدین شاه	مظفر الدین شاه	محمد علی شاه	احمد شاه	رضا شاه	محمد رضا شاه
تعداد	۳	۱	۶	۳	۱۶	۸	۱	۱۴	۵	۷
درصد	۴/۷	۱/۵۶	۹/۳۷	۴/۷	۲۵	۱۲/۵	۱/۵۶	۲۱/۸۷	۷/۸۱	۱۰/۹۳

رتبه دوم قرار دارد. در دوره محمد علی شاه کمترین تعداد انگلیسی به ایران آمده است. در دوره فتحعلی شاه، محمد شاه و مظفردالدین شاه نیز به ترتیب، شش، سه و هشت نفر به ایران آمده اند.

وضعیت روابط خارجی ایران و انگلیس در سالهای مختلف با پاسخ به سوال ۵ مشخص می شود.

۵- بیشترین سفرهای این انگلیسی ها در چه سال هایی و در چه قرونی صورت گرفته است؟

در پاسخ به پرسش شماره ۴، مبنی بر تعداد سفر سیاحان در دوره حکومت فردی خاص، مشخص است که در دوره صفویه سه تن از سیاحان به ایران آمده اند که تنها در دوره شاه عباس صفوی اول بوده است. در زمان جعفر خان، حاکم ایران در دوره زندیه نیز، تنها یک نفر به ایران آمده است. در مجموع، در زمان شش پادشاه دوره قاجار، روابط خارجی ایران و انگلیس برقرار بوده اما دوره ناصرالدین شاه، بیشترین تعداد سیاح را به خود اختصاص داده است و پس از او احمد شاه، آخرین پادشاه قاجار در

جدول شماره ۵. توزیع فراوانی ورود سیاحان به ایران در سال های مختلف

زمان ورود به ایران (میلادی)	۱۶۰۰-۱۵۰۰	۱۷۰۰-۱۶۰۰	۱۸۰۰-۱۷۰۰	۱۸۵۰-۱۸۰۰	۱۹۰۰-۱۸۵۰	۱۹۵۰-۱۹۰۰	۲۰۰۰-۱۹۵۰
تعداد	۲	۱	۲	۱۰	۱۶	۲۶	۷
درصد	۳/۱۲	۱/۵۶	۳/۱۲	۱۵/۶۲	۲۵	۴۰/۶۲	۱۰/۹۳

این زمان بندی ورود سیاحان به ایران در سال های مختلف و در قرون مختلف، پاسخ به پرسش اساسی شماره ۵ را با استفاده از جدول شماره ۵ و ۶، فراهم می کند. بیشترین سیاحان در ۵۰ سال بین سال های ۱۹۰۰ تا ۱۹۵۰ به ایران آمده اند. یعنی نیمه اول قرن بیستم. در این زمان، ۴۰،۶۲ درصد از سفر سیاحان به ایران انجام گرفته است. سپس سالهای ۱۸۵۰ تا ۱۹۰۰ دومین رتبه را به خود اختصاص داده زیرا ۲۵ درصد از تعداد سیاحان در

جدول زمان بندی ورود سیاحان به ایران در سال های مختلف و در قرون مختلف، پاسخ به پرسش اساسی شماره ۵ را با استفاده از جدول شماره ۵ و ۶، فراهم می کند. بیشترین سیاحان در ۵۰ سال بین سال های ۱۹۰۰ تا ۱۹۵۰ به ایران آمده اند. یعنی نیمه اول قرن بیستم. در این زمان، ۴۰،۶۲ درصد از سفر سیاحان به ایران انجام گرفته است. سپس سالهای ۱۸۵۰ تا ۱۹۰۰ دومین رتبه را به خود اختصاص داده زیرا ۲۵ درصد از تعداد سیاحان در

جدول شماره ۶. توزیع فراوانی ورود سیاحان به ایران در قرون مختلف

تاریخ	قرن ۱۶	قرن ۱۷	قرن ۱۸	قرن ۱۹	قرن ۲۰
تعداد	۲	۱	۲	۲۶	۳۳
درصد	۳/۱۲	۱/۵۶	۳/۱۲	۴۰/۶۲	۵۱/۵۶

سیاح، و با ۴۰،۶۲ درصد در رتبه دوم قرار دارد. قرن ۱۶ و ۱۸ با دو نفر سیاح، با ۳،۱۲ درصد در رتبه سوم و قرن ۱۷ با یک نفر سیاح، و ۱،۵۶ درصد در رتبه چهارم قرار دارد. ۶- دیدگاه آنان نسبت به ایران چگونه بوده است؟ مثبت یا منفی؟

در پاسخ به بخش دوم از پرسش اساسی شماره ۵، مبنی بر میزان حضور سیاحان در قرون مختلف، در جدول فوق مشخص است که قرن بیست، با ۳۳ نفر سیاح، و با ۵۱،۵۶ درصد رتبه اول، بیشترین تعداد سیاحان را به خود اختصاص داده است و پس از آن قرن نوزده، با ۲۶ نفر

جدول شماره ۷. توزیع فراوانی دیدگاه سیاحان نسبت به ایران و ایرانیان

دیدگاه سیاحان نسبت به ایران	مثبت	منفی	خنثی (بدون اظهار نظر خاص)
تعداد	۲۴	۸	۳۲
درصد	۳۷/۵	۱۲/۵	۵۰

است. به طوریکه بیست و چهار مورد از سیاحان، یعنی ۳۷،۵ درصد نسبت به ایران نظر مثبت و تنها هشت نفر از آنها، با ۱۲،۵ درصد صریحاً اعلام کرده‌اند که به ایران و ایرانیان علاقه‌ای ندارند.

در پاسخ به پرسش شماره ۷، مبنی بر اینکه آیا این سیاحان در تالیف سفرنامه‌های خود، علاوه بر دیده‌ها و شنیده‌های خود، از بیانات دیگران و یا منابع مکتوب استناداتی داشته‌اند می‌توان گفت؟

با بررسی دیدگاه سیاحان نسبت به ایران، و در پاسخ به پرسش اساسی شماره ۶ با استفاده از جدول شماره ۷، مشخص است که تعداد ۳۲ مورد از سیاحان بنا به اشتغال به امور سیاسی، صرفاً به مسایل مملکتی و ماموریت‌های خود و تحقق اهدافشان مشغول بوده‌اند و برای بررسی وضعیت ایران و ایرانیان زیاد تمایلی نداشته‌اند. از اینرو نظر خاصی راجع به ایران و مردم ایران ندارند و تنها برحسب وظایفشان به نگارش سفرنامه‌ای پرداخته‌اند که این تعداد ۵۰ درصد را به خود اختصاص داده است. اما نظرات مثبت سیاحان به نسبت نظرات منفی، بسیار بیشتر

جدول شماره ۸. توزیع فراوانی استنادات میان سیاحان (ده نفر اول)

شماره	سیاحان	تعداد (استنادات)	درصد
۱	جرج ناتانیل کرزن	۶۸۰	۳۹/۴۲
۲	چارلز ادوارد بیت	۲۵۶	۱۴/۸۴
۳	سرپرسی سایکس	۱۳۷	۷/۹۴
۴	یاسنت لویی رابینو	۱۳۰	۷/۵۳
۵	پیتر ویلی	۱۰۵	۶/۰۸
۶	هنری راولینسون	۱۰۱	۵/۸۵
۷	چارلز متکاف مک گرگور	۹۸	۵/۷
۸	هنری لایارد	۷۵	۴/۳۴
۹	فریا استارک	۷۲	۴/۱۷
۱۰	ادوارد براون	۷۱	۴/۱۱

تا رتبه دهم سیاحان به ترتیب معرفی شده‌اند. به طوریکه ادوارد براون با ۷۱ مورد استناد، کمترین درصد، یعنی ۴،۱۱ درصد را در میان سایرین به خود اختصاص داده است.

سوالی که ممکن است ذهن نه تنها تاریخ‌نگاران بلکه افراد دیگر را به خود جلب کند اینست که:
۱- آیا این سیاحان علاوه بر سفرنامه خود، درباره ایران، اثر دیگری هم تالیف کرده‌اند؟

با محاسبه تعداد استنادات سیاحان بر اساس یافته‌ها در جدول شماره ۸، مشخص می‌شود که لرد کرزن، همانطور که خود نیز ادعا کرده، بیشترین استناد، معادل ۶۸۰ مورد را به خود اختصاص داده است. این موارد مجموع استنادات سیاحان به شنیده‌ها و خوانده‌ها است. بنابراین کرزن، در میان سایر سیاحان، ۳۹،۴۲ درصد تعداد استناد را به خود اختصاص داده و رتبه اول را دارد. پس از او چارلز ادوارد بیت، با ۲۵۶ مورد استناد، ۱۴،۸۴ درصد و سپس سرپرسی سایکس با ۱۳۷ استناد و با ۷،۹۷ درصد، به ترتیب در رتبه دوم و سوم قرار دارند و سپس به ترتیب

جدول شماره ۹. توزیع فراوانی تالیفات و یا عدم تالیفات سیاحان، غیر از سفرنامه

سیاحان	تالیفات دیگر غیر از سفرنامه دارند	تالیفات دیگر غیر از سفرنامه ندارند
تعداد	۳۵ نفر	۲۹ نفر
درصد	۵۴،۶۸٪	۴۵،۳۱٪

آگاهی از تعداد سفرهای این سیاحان نشان دهنده اینست که عمق شناخت و یا علاقه این سیاحان به ایران تا چه میزان بوده است.

۲- آیا هرکدام از این سیاحان چندبار از ایران دیدن کرده اند؟

در پاسخ به سوال اساسی شماره ۸، مشخص است که از ۶۴ نفر سیاح، ۳۵ نفر از آنها، یعنی ۵۴٫۶۸ درصد تالیفات دیگری غیر از سفرنامه خود دارند و ۲۹ نفر از آنها، برابر ۴۵٫۳۱ درصد غیر از سفرنامه، تالیفات دیگری ندارند. (البته این ۲۹ نفر، همان تعدادی است که در پایگاه ها اثر دیگری غیر از سفرنامه هایشان یافت نشده است). بنابراین تعداد بیشتری از این سیاحان دارای تالیفات دیگری غیر از سفرنامه ها نیز می باشند.

جدول شماره ۱۰. توزیع فراوانی تعدد سفر سیاحان به ایران

سیاحان	تعدد سفر دارند	تعدد سفر ندارند
تعداد	۳۱	۳۳
درصد	٪ ۴۸٫۵	٪ ۵۱٫۵

می باشد که توسط ۶۴ نفر سیاح انگلیسی نگارش شده است.

با توجه به موضوعات مورد بررسی سیاحان، مشاهده می شود که موضوع «شهرها و شهرستان ها»، تاریخ و توصیف شهرها و روستاها و اوضاع و احوال آنها بیشترین تعداد را با ۲۳۷۶ مورد، معادل ۲۳/۵۵ درصد به خود اختصاص داده است.

موضوع «اماکن خاص»، در واقع اعلام مکان، ۱۰۱۶ مرتبه توسط سیاحان ذکر شده است. این تعداد با ۱۰/۰۷ درصد در رتبه دوم قرار دارد.

پس از آن موضوع «کوه ها و دره ها»، با ۷۹۷ مرتبه، و با ۷/۹۰ درصد تکرار در رتبه سوم قرار دارد.

آنچه مشخص است این است که تهران، به عنوان شهری که زمانی پایتخت ایران بوده، به علت امکانات بیشتر و استقرار سفارتخانه و اقامتگاه تابستانی شاهان قاجار، (در قلهک)، بیشترین میزان سفر را به خود اختصاص داده است و در ۴۱ مرتبه میزبان سیاحان انگلیسی بوده است. در واقع تهران با ۹/۹۲ درصد بیشترین تعداد سفر را دارد. کاخ های شاهنشاهی، استراحت گاه ها، گردش گاه ها و در تهران مسافران زیادی را به خود جذب می کرده و سیاحان زیادی به این شهر سفر می کرده اند.

دومین شهر پس از تهران، شهر اصفهان است که ۷/۷۴ درصد از سفر سیاحان را به خود اختصاص داده است. اصفهان با ساختمان ها و بناهای تاریخی، پلها، عمارات و

در پاسخ به پرسش اساسی شماره ۹ و با استفاده از جدول شماره ۱۰، مشخص است که از ۶۴ سیاح انگلیسی، ۳۱ نفر آنها، برابر با ۴۸٫۵ درصد سفرهای متعددی به ایران داشته اند و ۳۳ نفر آنها، برابر با ۵۱٫۵ درصد تنها یکبار و آن هم به جهت تالیف سفرنامه هایشان به ایران سفر کرده اند. (البته این تعداد، همان تعدادی است که نشانی از سفر مجدد آنها در سفرنامه هایشان نیامده است). آنچه ارائه شد، تحلیل محتوای موضوعی ۶۰ عنوان سفرنامه ترجمه شده سیاحان انگلیسی به ایران است که سعی شده با بررسی همه جانبه و دقیق انجام شود. با توجه به اهمیت سفرنامه ها، به عنوان منابع اطلاعاتی دست اول در کتابخانه ها و ضرورت شناسایی و استخراج موضوعات مندرج در آنها، گردآوری اطلاعات به روش موضوعی انجام شد.

بنابراین، با توجه به اهمیت این منابع مذکور، پژوهش های متنوع و جامعی در این حوزه مورد نیاز است که اگر به صورت ساختاریافته و طبقه بندی شده انجام شود می تواند مورد استفاده محققان، جامعه شناسان، مردم شناسان، و به طور کلی پژوهشگران سایر رشته های علمی نیز قرار بگیرد.

نتیجه گیری:

بر اساس مطالعات حاصل شده از بررسی سفرنامه های ترجمه شده سیاحان انگلیسی، تا سال ۱۳۸۴، نتیجه گیری می شود که تعداد این سفرنامه ها ۶۰ مورد

زیبایش، باعث جذب سیاحان می‌شد. اگر چه ساس غریب گز میانه، گاهی آنها را آزار می‌داده اما منظره زیبایی دریاچه ارومیه، باعث مسرت خاطر سیاحان می‌شده است. همچنین مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی در اردبیل، مسجد کبود تبریز و ... از جمله آثار مهم این استان می‌باشد. از طرفی مجاورت این استان با سرحدات و خروج سیاحان از مرز شمال غربی ایران به سمت روسیه نیز، از عوامل مهم توجه سیاحان به این منطقه بوده است. مازندران و همدان نیز، در رتبه‌های بعدی از نظر بازدید سیاحان، اما به میزان یکسان قرار گرفته‌اند.

بررسی توزیع فراوانی سیاحانی که در دوره‌های مختلف تاریخی به ایران آمده‌اند نشان می‌دهد که بیشترین سیاحان در دوران قاجار به ایران می‌آمدند که تعداد آنها ۴۸ نفر می‌باشد. ۱۶ تن از آنها در دوران حکومت ناصرالدین شاه به ایران آمده‌اند. بیشترین تعداد در قرن بیست به ایران آمده‌اند که این تعداد ۳۳ نفر می‌باشد. همچنین تعداد ۲۶ نفر از این ۳۳ نفر در نیمه اول قرن بیستم به ایران آمده‌اند یعنی در بین سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۵۰.

تعداد سیاحانی که در دوره‌های مختلف تاریخی به ایران آمده‌اند بیانگر این است که در دوره صفویه تنها سه نفر به ایران آمده‌اند. کمترین تعداد در دوره زندیه است. تنها یک سیاح در این دوران به ایران آمده است. در دوره قاجاریه، همانطور که از قبل فرض بر آن بود، ظاهراً وضعیت ایران به گونه‌ای بوده که باعث جذب سیاحان می‌شده است. به طوریکه بیشترین تعداد، یعنی ۴۸ مورد از سفر سیاحان به این دوره متعلق دارد. در مجموع شش پادشاه دوره قاجار، دوره ناصرالدین شاه، بیشترین تعداد سیاح را به خود اختصاص داده است و پس از او احمد شاه، آخرین پادشاه قاجار در رتبه دوم قرار دارد. در دوره محمدعلی شاه قاجار کمترین تعداد انگلیسی (یک نفر) به ایران آمده است. در دوره فتحعلی شاه، محمد شاه و مظفرالدین شاه نیز به ترتیب، شش، سه و هشت نفر به ایران آمده‌اند.

بنابراین مشخص می‌شود که در دوره قاجاریه ۷۵ درصد از سیاحان، در دوره پهلوی، ۱۸/۷۴ درصد، در دوره صفویه ۴/۷ درصد و در دوره زندیه، ۱/۵۶ درصد به ایران آمده‌اند.

اینه‌های تاریخی زیبا، رتبه دوم را دارد. پل خواجه، عمارت الله وردی خان، کاخ هشت بهشت، مسجد شیخ لطف‌الله، برج‌های کبوتر، محله جلفا، و ... از جمله جاذبه‌های اصفهان است.

قزوین نیز از جمله شهرهایی است که زمانی پایتخت ایران محسوب می‌شده و پس از آن نیز ارزش و اهمیت خود را حفظ کرده و پس از اصفهان در رتبه سوم از نظر بازدید سیاحان انگلیسی قرار گرفته است. این شهر ۶،۵۳ درصد از سفر سیاحان را به خود اختصاص داده است.

آثار تاریخی موجود در این شهر، اعم از قلعه الموت، قلعه میمون دژ و ... همچنین نزدیکی این شهر به تهران و سهولت سفر به آن، از جمله عوامل سفر سیاحان به این شهر بوده است. یکی دیگر از عوامل مهم، مسیر سفر بودن این شهر است. در واقع سیاحان برای سفر به مناطق شمالی و یا همدان از این شهر عبور می‌کردند و به مقصد می‌رسیدند.

شیراز، ۵/۵۶ درصد از سفرهای سیاحان را به خود اختصاص داده است و چهارمین رتبه در تعدد سفر سیاحان به شهرهای مختلف را دارد. خوش آب و هوا بودن شیراز، وجود آرامگاه‌های سعدی و حافظ، وجود آثار تاریخی و باستانی همچون تخت جمشید، پاسارگاد و باغ‌های فراوان اعم از باغ دلگشا و باغ نو و شاعر پیشه بودن و مهمان‌دوستی اهالی این شهر، باعث جذب سیاحان به شیراز بود. پس از آن شهرهایی همچون خوزستان، کرمانشاه و گیلان همگی به تعداد ۲۱ مورد سفر را در خود دیده‌اند.

خوزستان با داشتن مقبره دانیال نبی، شوش و شوشتر و ویرانه‌ها و خرابه‌های مجاور آن و نزدیکی با بندرعباس و سواحل جنوبی ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. کرمانشاه با داشتن آثار تاریخی همچون بیستون و طاق بستان در جذب سیاحان تاثیر داشته و گیلان با داشتن مناظر طبیعی زیبا، کشاورزی و محصولات آن، نزدیکی با سواحل دریای خزر، و مسیر سفر سیاحان از طریق بندر انزلی به خارج از کشور، باعث توجه سیاحان بوده است.

آذربایجان (شرقی و غربی) در رتبه بعدی قرار دارد. در واقع ۱۷ مورد از سیاحان از این استان بازدید کرده‌اند. آذربایجان با شهرها و روستاهای خوش آب و هوا و مناظر

فرض بر آن بود که این سیاحان، در حین تنظیم و تالیف سفرنامه های خود، به مطالعه منابع اطلاعاتی دیگری نیز اشتغال داشته اند. می توان گفت این سفرنامه ها که خود ارزش اطلاعاتی بی نظیر دارند، بدون مطالعه و استناد به شنیده های دیگران، تنها نمی تواند حاصل دیده های سیاحان باشد. به همین دلیل میزان استنادات بررسی شد و با محاسبه تعداد استنادات سیاحان، مشخص شد که لرد کرزن، همانطور که خود نیز ادعا کرده بود، بیشترین تعداد استنادات را به خود اختصاص داده است. این اعداد بیانگر مجموع استنادات سیاحان به شنیده ها و خوانده ها است. میزان استنادات کرزن ۶۸۰ مورد می باشد. پس از او چارلز ادوارد بیت، با ۲۵۶ مورد و سرپرسی سایکس با ۱۳۷ مورد استناد به دیده ها و شنیده ها در رتبه دوم و سوم قرار دارند. پس از این افراد، لویی رابینو، پیتر ویلی، هنری راولینسون، چارلز متکاف مک گرگور، هنری لایارد، فریا استارک و سپس ادوارد براون در رتبه های بعدی در میزان استنادات قرار دارند.

بنابراین کرزن، در میان سایر سیاحان، با ۳۹/۴۲ درصد، رتبه اول را به خود اختصاص داده است. پس از او چارلز ادوارد بیت، با ۱۴/۸۴ درصد و سپس سرپرسی سایکس با ۷/۹۴ درصد در رتبه سوم قرار دارد.

با بررسی میزان مطالعات و تالیفات سیاحان راجع به ایران نتایج نشان داد که از ۶۴ نفر سیاح، ۳۵ نفر از آنها، یعنی ۵۴/۶۸ درصد تالیفات دیگری غیر از سفرنامه ها دارند و ۲۹ نفر از آنها، برابر ۴۵/۳۱ درصد غیر از سفرنامه حاصل، تالیفات دیگری ندارند. (البته این ۲۹ نفر، همان تعدادی است که در پایگاه ها اثر دیگری غیر از سفرنامه هایشان یافت نشده است).

از ۶۴ سیاح انگلیسی، ۳۱ نفر آنها، برابر با ۴۸/۵ درصد تعدد سفر به ایران دارند و ۳۳ نفر آنها، برابر با ۵۱/۵ درصد تنها یکبار و آن هم به جهت تالیف سفرنامه هایشان به ایران سفر کرده اند. (البته این تعداد، همان تعدادی است که نشانی از سفر مجدد آنها در سفرنامه هایشان نیامده است)

در واقع این میزان سیاحانی که تعدد سفر آنها کشف شده است، یا در سفرنامه خود از سفرهای خود سخن به میان آورده اند و یا در مسیر سفر آنها خروج و ورود متعدد

در طول حکومت قاجاریه به ترتیب در دوره فتحعلی شاه ۹/۳۷ درصد، در دوره محمدشاه ۴/۷ درصد، در دوره ناصرالدین شاه ۲۵ درصد، در دوره مظفرالدین شاه ۱۲/۵ درصد، در دوره محمدعلی شاه ۱/۵۶ درصد و در دوره احمدشاه قاجار ۲۱/۸۷ درصد از سیاحان به ایران آمدند. در دوره رضاشاه پهلوی ۷/۸۱ درصد و در دوره محمد رضا شاه پهلوی نیز، ۱۰/۹۳ درصد از سیاحان به ایران سفر کردند. بنابراین مجموعاً در دوره قاجاریه، ۷۵ درصد از سیاحان به ایران آمدند. در دوره پهلوی نیز ۱۸/۷۴ درصد به ایران سفر کردند.

همچنین بیشترین سیاحان در ۵۰ سال بین سال های ۱۹۰۰ تا ۱۹۵۰ به ایران آمده اند. یعنی نیمه اول قرن بیستم. این زمان، ۴۰/۶۲ درصد از سفر سیاحان به ایران را به خود اختصاص داده است. پس از آن سالهای ۱۸۵۰ تا ۱۹۰۰ دومین رتبه را دارد و ۲۵ درصد از تعداد سیاحان را به خود اختصاص داده است. کمترین تعداد در سال های ۱۶۰۰ (قرن هفدهم) به ایران آمده اند که معادل ۱/۵۶ درصد می باشد. بین سال های ۱۹۵۰ تا ۲۰۰۰، ۱۰،۹۳ درصد از سیاحان به ایران سفر کرده اند. در طول سالهای ۱۵۰۰ تا ۱۶۰۰ و ۱۷۰۰ تا ۱۸۰۰ نیز، به طور مساوی، ۳/۱۲ درصد به ایران آمده اند. قرن ۲۰، با ۳۳ نفر سیاح، و با ۵۱/۵۶ درصد در رتبه اول قرار دارد. قرن ۱۹، با ۲۶ نفر سیاح، و با ۴۰،۶۲ درصد، در رتبه دوم قرار دارد. قرن ۱۶ و ۱۸ با دو نفر سیاح، با ۳/۱۲ درصد و قرن ۱۷ با یک نفر سیاح، و ۱/۵۶ درصد در رتبه چهارم قرار دارد.

بررسی دیدگاه سیاحان نسبت به ایران، بیانگر این است که تعداد ۳۲ نفر، معادل ۵۰ درصد، از سیاحان در راستای اهداف و وظایفشان به ایران سفر کرده و به نگارش سفرنامه هایشان پرداخته اند. از اینرو نظری راجع به ایران و مردم ایران ندارند و یا اینکه در سفرنامه هایشان به آن نپرداخته و اشاره ای نکرده اند. اما نظرات مثبت سیاحان به نسبت نظرات منفی، بسیار بیشتر است. به طوریکه بیست و چهار مورد از سیاحان نسبت به ایران، نظرشان مثبت و تنها هشت نفر از آنها صریحاً اعلام کرده اند که به ایران و ایرانیان علاقه ای ندارند. بنابراین تعداد نظریات خنثی، ۵۰ درصد است به طوریکه ۳۷/۵ درصد نسبت به ایران نظرشان مثبت و تنها ۱۲/۵ درصد صریحاً اعلام کرده اند که به ایران و ایرانیان علاقه ای ندارند.

- به ایران ثبت شده است. بنابراین افرادی که برایشان تعدد سفر یافت نشده، در سفرنامه خود اشاره ای به آن نداشته اند و تنها از یک مسیر به ایران وارد و از مسیری خارج شده اند و مجدداً وارد ایران نشده اند.
- آنچه ارائه شد، تحلیل محتوای موضوعی و کمی سفرنامه های ترجمه شده سیاحان انگلیسی است که در قالب جداول و نمودارهایی ترسیم شده است. مسلماً این منابع اطلاعاتی غنی و ارزشمند می بایست پیش مورد بررسی و تحلیل قرار بگیرند و کتابداران، با دید موضوعی و دقیقی که به منابع اطلاعاتی دارند به خوبی می توانند به تفسیر و تحلیل بپردازند و محققان، پژوهشگران و ایران شناسان را به خوبی با موضوعات مطرح شده در سفرنامه ها آشنا کنند.
- فهرست سفر نامه های مورد مطالعه**
- آبرونساید، ادموند. (۱۳۷۳). «خاطرات سری آبرونساید به انضمام ترجمه متن کامل شاهراه فرماندهی». تهران: موسسه پژوهشی و مطالعات فرهنگی
- استارک، فریا. (۱۳۵۸). «سفری به دیار الموت، لرستان و ایلام». ترجمه و حواشی علی محمد ساکی. تهران: علمی.
- استودارت، رابرت. (۱۳۳۹). «سفرنامه استودارت». فرهنگ ایران زمین. ش ۳ و ۴، ج ۸.
- اسپرینگ رایس، سسیل آرتور. (۱۳۷۵). «نامه های خصوص سرسسیل اسپرینگ رایس وزیر مختار در دربار ایران (در عهد سلطنت مظفالدین شاه و محمد علی شاه قاجار)». ترجمه جواد شیخ الاسلامی. تهران: اطلاعات
- اسکرین، کلارمونت پرسیوال. (۱۳۶۳). «جنگهای جهانی در ایران: خاطرات سر کلارمونت اسکرین». ترجمه حسین نجف آبادی فراهانی. تهران: موسسه انتشارات نوین.
- اسمیت، آنتونی. (۱۳۶۹). «ماهی سفید کور در ایران: سفرنامه آنتونی اسمیت، ۱۳۳۰ شمسی». ترجمه محمود نبی زاده. تهران: نشر گستره.
- ادموندز، سسیل جان؛ دوبد، ب. مینورسکی، و... (۱۳۶۲). «دو سفرنامه درباره لرستان، همراه با رساله لرستان و لرها». ترجمه سکندر امان الهی بهاروند، لیلی بختیار. تهران: بابک.
- اوکانر، ویلیام فردریک تراورز. (۱۳۷۶). «از مشروطه تا جنگ جهانی اول، خاطرات فردریک اوکانر کنسول انگلیس در فارس». ترجمه حسن زنگنه. تهران: شیرازه.
- «ایران در آستانه قرن بیستم: سفرنامه هیئت نویسندگان و محققین ماهنامه نشنال جئوگرافیک از ایران در سال ۱۹۲۱-۱۳۰۰ ش. و ۶۳ تصویر از کاروانهای ایرانی به ضمیمه آلبومی از تصاویر ...». (۱۳۷۶). ترجمه میترا معتمد. تهران: البرز.
- بایرون، رابرت. (۱۳۸۱). «سفر به کرانه های جیحون». ترجمه لی لا سازگار. تهران: سخن.
- براون، ادوارد. (۱۳۷۱). «نامه های ادوارد براون به سید حسن تقی زاده». به کوشش عباس زریاب، ایرج افشار. تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی، امیرکبیر.
- براون، ادوارد. (۱۳۷۵). «یکسال در میان ایرانیان: مطالعاتی درخصوص وضع زندگی و اخلاق و روحیات ایرانیان». ترجمه ذبیح الله منصوری. تهران: صفار.
- برنز، الگزاندر. (۱۳۶۶). «سفرنامه بارنز: سفر به ایران در عهد فتحعلی شاه قاجار». ترجمه حسن سلطانی فر. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی.
- بل، گرتروود. (۱۳۶۳). «تصویرهایی از ایران». ترجمه بزرگمهر ریاحی. تهران: انتشارات خوارزمی.
- بل گریو، چارلز دال ریمیل. (۱۳۶۹). «ساحل دزدان دریایی: سفرنامه دریایی لاخ به خلیج فارس». ترجمه حسین ذوالقدر. تهران: آناهیتا.
- بولارد، ریدر ویلیام؛ اسکرین، کلارمونت پرسیوال. (۱۳۶۲). «شترها باید بروند!». ترجمه حسین ابوترابیان. تهران: نشر نو.
- بولارد، ریدر ویلیام. (۱۳۷۸). «خاطرات سر ریدر ویلیام بولارد سفیر کبیر انگلستان در ایران، نامه های خصوصی و گزارشهای محرمانه، به انضمام شرح حال رجال عصر پهلوی». مترجم غلامرضا میرزا صالح. تهران: طرح نو.
- بیانی، خانابابا. (۱۳۵۴). «فهرست بخشی از اسناد و عهدنامه ها و سفرنامه ها و رساله های دوره قاجاریه». تهران: وزارت امور خارجه، مرکز بررسی و تنظیم اسناد.
- بیشاپ، ایزابلا لوسی برد. (۱۳۷۵). «از بیستون تا زردکوه بختیاری». ترجمه مهرباب امیری. تهران: آنزان، سهند.

- پاتینجر، هنری. (۱۳۴۸). «مسافرت سند و بلوچستان: اوضاع جغرافیای و تاریخی». ترجمه شاهپور گودرزی. تهران: کتابفروشی دهخدا.
- پارسونز، آنتونی. (۱۳۶۳). «غرور و سقوط: سفیر سابق انگلیس در ایران در پنج سال قبل از انقلاب». ترجمه حسن پاشا شریفی. تهران: راه نو.
- پور احمد جکتاجی، محمدتقی. (۱۳۵۵). «فهرست توصیفی سفرنامه های انگلیسی موجود در کتابخانه ملی ایران». تهران: کتابخانه ملی ایران.
- تیت، جورج سمن. (۱۳۶۲). «سیستان، تاریخ حدود و ثغور جغرافیای، آثار باستانی، و ذکر ساکنین آن». ترجمه غلامعلی رئیس الذاکرین. تهران: اداره کل ارشاد اسلامی سیستان و بلوچستان.
- «جغرافیای تاریخی سیستان، سفر با سفرنامه ها، کریستی... و دیگران». (۱۳۷۸). ترجمه و تدوین حسن احمدی. تهران: حسن احمدی.
- دانش پژوه، منوچهر. (۱۳۸۰). «سفرنامه ... تا پخته شود خامی». ۲ج. تهران: نشر ثالث؛ مرکز بین المللی گفتگوی تمدنها.
- دایر، رچینالد ادوارد هری. (۱۳۷۸). «مهاجمان سرحد: رویارویی نظامی انگلستان با سرداران بلوچ ایرانی». ترجمه حمید احمدی. تهران: نشر نی.
- دنسترویل، لیونل چارلز. (۱۳۵۷). «امیرالیسم انگلیس و ایران در قفقاز (۱۹۱۷-۱۸)». یادداشتهای ژنرال ماژور دنسترویل». ترجمه حسین انصاری. تهران: کتابخانه منوچهری.
- دوران، ای. آر. (۱۳۴۶). «سفرنامه دوران». ترجمه علی محمد ساکی. خرم آباد: محمدی.
- ذبیحی، مسیح. (۱۳۴۸). «استرآباد نامه». با همکاری ایرج افشار، محمدتقی دانش پژوه. تهران: امیرکبیر.
- رایینو، یاسنت لویی. (۱۳۶۳). «دیپلماتها و کنسولهای ایران و انگلیس و نخست وزیر و وزیر امور خارجه ایران و انگلیس و سفرا و فرستادگان ایران در سایر کشورهای جهان از آغاز تا سال ۱۹۴۵ میلادی». ترجمه غلامحسین میرزا صالح. تهران: نشر تاریخ ایران.
- رایینو، یاسنت لویی. (۱۳۶۵). «مازندران و استرآباد». ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- رایینو، یاسنت لویی. (۱۳۵۲). «مشروطه گیلان: از یادداشتهای رایینو به انضمام وقایع مشهود در ۱۳۳۰ (۱۹۱۲)». ترجمه محمد روشن. رشت: کتابفروشی طاعتی.
- راس، ادوارد دنیسن. (۱۳۱۱). «ایران و ایرانیان». ترجمه شایگان ملایری. تهران: چاپخانه فردوسی.
- راولینسون، هنری کرزیک. (۱۳۶۲). «سفرنامه راولینسون (گذر از زهاب به خوزستان)». ترجمه سکندر امان اللهی بهاروند. تهران: موسسه انتشارات آگاه.
- رایس، کلارا کالیور. (۱۳۶۶). «زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان». ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی.
- رفعتی، همایون. (۱۳۶۸). «فهرست موضوعی سفرنامه های مربوط به ایران». همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- ریچاردز، فردریک چارلز. (۱۳۴۳). «سفرنامه فرد ریچاردز». ترجمه محسن دخت صبا. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- سایکس، پرسی مولزورث. (۱۳۶۳). «سفرنامه ژنرال سرپرسی سایکس، یا، ده هزار میل در ایران». ترجمه حسین سعادت نوری. تهران: لوحه.
- لایارد، اوستن هنری. (۱۳۶۷). «سفرنامه لایارد، یا، ماجراهای اولیه در ایران». ترجمه مهرباب امیری. تهران: وحید.
- لورین، پرسی لیهام. (۱۳۶۳). «خاطرات سیاسی سرپرسی لورین وزیر مختار انگلیس در ایران: شیخ خزعل و پادشاهی رضاخان». ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی. تهران: فلسفه.
- لوسونور، امیل. (۱۳۶۸). «نفوذ انگلیسی ها در ایران». ترجمه محمدباقر احمدی ترشیزی. تهران: کتاب برای همه.
- مکین راس، الیزابت. (۱۳۷۳). «با من به سرزمین بختیاری بیایید». ترجمه مهرباب امیری. تهران: آرزان.
- مک گرگور، چارلز متکاف. (۱۳۶۶). «شرح سفری به ایالت خراسان». ترجمه مجید مهدی زاد. آج. مشهد: آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی.
- مکنزی، چارلز فرانسیس. (۱۳۵۹). «سفرنامه شمال: گزارش اولین کنسول انگلیس و رشت، از سفر به مازندران

- و استرآباد». ترجمه منصوره اتحادیه (نظام مافی). تهران: گستره.
- «نامه‌های سیاسی سفیر بریتانیا، یا، پایه سیاست انگلستان در ایران». (۱۳۴۴). ترجمه احمد توکلی. تهران: چاپ خودکار ایران.
- نوردن، هرمن. (۱۳۵۶). «زیر آسمان ایران». ترجمه سیمین سمیعی. تهران: دانشگاه تهران.
- ووده‌اوس، کریستوفر مانتاگیو. (۱۳۶۸). «اسرار کودتای ۲۸ مرداد: شرح عملیات چکمه (آجکس)، از خاطرات سی. ام. ووده‌اوس یک مقام بلند پایه انگلیسی». ترجمه نظام الدین دربندی. تهران: راهنما.
- ویلز، چارلز جیمز. (۱۳۶۸). «سفرنامه دکتر ویلز: ایران در یک قرن پیش». ترجمه غلامحسین قراگوزلو. تهران: اقبال.
- ویلسون، آرنولد تالیوت. (۱۳۶۳). «سفرنامه ویلسن یا تاریخ سیاسی و اقتصادی جنوب غربی ایران». ترجمه حسین سعادت نوری. تهران: وحید.
- ویلی، پیترو. (۱۳۶۸). «فلاح حشاشین». ترجمه و حواشی علی محمد ساکی. تهران: علمی.
- هاردینگ، آرتور. (۱۳۷۰). «خاطرات سیاسی سر آرتور هاردینگ وزیر مختار بریتانیا در دربار ایران در عهد سلطنت مظفرالدین شاه قاجار». ترجمه جواد شیخ الاسلامی. تهران: کیهان.
- هارنی، دزموند. (۱۳۷۷). «روحانی و شاه: گزارش یک شاهد عینی از انقلاب ایران». ترجمه کاوه باسمنجی، کاووس باسمنجی. تهران: کتاب سرا.
- هالینگبری، ویلیام. (۱۳۶۳). «روزنامه سفر هیئت سرجان ملکم به دربار ایران در سالهای ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱». ترجمه امیر هوشنگ امینی. تهران: کتاب سرا.
- هانت، پل. (۱۳۶۵). «کشیشهای انگلیسی در دوران انقلاب اسلامی». مترجم حسین ابوترابیان. تهران: اطلاعات.
- هلمز، سینتیا. (۱۳۷۰). «خاطرات همسر سفیر». ترجمه اسماعیل زند. تهران: البرز.
- همایون، غلامعلی. (۱۳۴۸). «اسناد مصور اروپاییان از ایران: از اوایل قرون وسطی تا اواخر قرن هجدهم». ۲ ج. تهران: دانشگاه تهران.
- هیل، اف. (۱۳۷۸). «نامه‌هایی از قهستان». ترجمه محمد حسن گنجی. مشهد: آستان قدس رضوی.
- بیت، چارلز ادوارد. (۱۳۶۵). «خراسان و سیستان». ترجمه قدرت الله روشنی زعفرانلو، مهرداد رهبری. تهران: یزدان.

منابع

- سحاب، ابوالقاسم. (۱۳۱۷). «فرهنگ خاورشناسان در شرح حال و خدمات دانشمندان ایران شناس و مستشرقین». تهران: شرکت طبع کتاب.
- سکویل وست، ویکتوریا مری. (۱۳۸۰). «دوازده روز در کوهساران بختیاری جنوب غربی ایران». ترجمه مهران توکلی. تهران: نشر نی.
- سکویل وست، ویکتوریا مری. (۱۳۷۵). «مسافر تهران». ترجمه مهران توکلی. تهران: نشر فرزاد روز.
- «سهم بریتانیا در مطالعات ایران شناسی». (۱۳۵۴). تهران: شرکتهای عامل نفت، با همکاری موسسه ایران شناسی بریتانیا، وزارت فرهنگ و هنر ایران.
- «سیری در قلمرو بختیاری و عشایر بومی خوزستان، گزارشات منتشر نشده ای از سر اوستین هنری لایارد و ...». (۱۳۷۱). ترجمه مهرباب امیری. تهران: فرهنگسرا (یساولی).
- شرلی، آنتونی. (۱۳۵۷). «سفرنامه برادران شرلی در زمان شاه عباس کبیر». ترجمه آوانس، با مقدمه محبت آیین. تهران: منوچهری.
- شوستر - والسر، سیمیلا. (۱۳۶۴). «ایران صفوی از دیدگاه سفرنامه‌های اروپاییان، پژوهشی در روابط سیاسی و اقتصادی ایران (۱۷۲۲-۱۵۰۲م)». ترجمه و حواشی غلامرضا ورهرام. تهران: امیرکبیر.
- شیل، مری لئونورا. (۱۳۶۲). «خاطرات لیدی شیل، همسر وزیر مختار انگلیس در اوائل سلطنت ناصرالدین شاه». ترجمه حسین ابوترابیان. تهران: نشر نو.
- فرانکلین، ویلیام. (۱۳۵۸). «مشاهدات سفر از بنگال به ایران در سالهای ۱۷۸۷-۱۷۸۶ میلادی، با شرح مختصری درباره ویرانه‌های تخت جمشید و رویدادهای جالب دیگر». ترجمه محسن جاویدان.

فوریز - لیث، فرانسیس ارتور کرنلیوس. (۱۳۶۶). «کیش مات: خاطرات مباشر انگلیسی سردار اکرم». ترجمه حسین ابوترابیان. تهران: اطلاعات.

کرزن، جورج ناتانیل کرزن. (۱۳۶۲). «ایران و قضیه ایران». ترجمه غ. وحید مازندرانی. ۲ ج. تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.

گابریل، آلفونس. (۱۳۴۸). «تحقیقات جغرافیایی راجع به ایران». ترجمه فتحعلی خواجه نوری (خواجه نوریان)، تکمیل و تصحیح از هومان خواجه نوری. تهران: ابن سینا.

تهران: بنیاد فرهنگ و هنر ایران، مرکز ایرانی تحقیقات تاریخی.

«فرهنگ خاورشناسان: زندگینامه و کتابشناسی ایران شناسان و اسلام شناسان». (۱۳۷۶). تالیف گروه مولفان و مترجمان. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

فریزر، جیمز بیلی. (۱۳۶۴). «سفرنامه فریزر معروف به سفر زمستانی، از مرز ایران تا تهران و دیگر شهرهای ایران». ترجمه و حواشی از منوچهر امیری. تهران: توس.

